

ժամանակի մեծ շարժումն ուսումնասիրողներին համաձայն հնդեվրոպական լեզուն խոսող մայր ազգութիւնը սկիզբէն իբր բնականաբար ունեցած է Փոքր Ասիան ամբողջ և Արևելեան հարաւային Եւրոպան^(*), բացի Յունաստանէն, որով դարձեալ կ'եղբակացուի թէ Հայերը Փոքր Ասիական բնիկ ազգ մը եղած են քան թէ Եւրոպայէն եկածը գաղթական ջեղ մը:

Եւրոպայի որևէ մէկ կողմը, հինէն, հայերէնի նմանող լեզուի մը հետքեր գտնուած չեն, և պէտք էր ըլլար իթէ այդ տեղի նախկին ժողովուրդներէն մէկուն կամ միւսին մասը, գաղթած ըլլար Հայաստան. իսկ Հայաստանի մէջ Հիթիթեան, Հարեան և այլ արձանագրութիւններու լեզուին — որոնց մեծ մասը գեոկարելի չէ եղած կարգաւ — հայերէնի չը նմանելէն և հայերէնով չբացատրուելէն, որոշ չի կրնար տրամաբանօրէն եզրակացուիլ թէ Հայերը անոնց սերունդէն չեն և Հայ ազգը այդ ազգերէն տարբեր ազգ մ'է: Զի օրինակ Եգիպտոսի խաչերէնէն լեզուն գրեթէ բնաւ չի նմանիր Փարսեանեան մեհենադրոշմներու լեզուին, ուրեմն պէտք է վճռենք թէ խաչերէնը հին Փարսեանեան եգիպտացեաց յաջորդները, սերունդը չեն:

ԳՐ. ՄԱՄՈՒՐ ՅԱԹԻՄԻ

(Շարունակելի)

(*) Sēu, Universal History of the World. II. Հայեր. Language by John Fraser LL. D. F. Boas, Handbook of American Languages, 2 Հայեր, 1911-1922. L. E. de O'Leary, Comparative Grammar of Semitic Languages, 1923. Henry Sweet, the History of Language, 1900.

ԵՐԱԺՅԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԵՐԳԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

ԻՐ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐԸ

Ք.

Սկզբնական այս շրջանի (Ա. դար) մասին մեր տեղեկութիւնները հատուկապէս են և անորոշ. վասնզի քրիստոնէութեան հին մատենագիրներն ու պատահական հեթանոս ականատեսները, որոնք հաւանաբար երամիշտներ չէին, մատենագիտական ունէ մանրամասնութիւն չեն հաղորդեր մեզի: Միտքերը գրադեցնող աւելի էական հարցեր գոյութիւն ունէին, ու տարբեր էր նաև ժամանակի ոգին: Քրիստոնեայ իմաստասէրները պարտ էին պաշտպանել եկեղեցւոյ վարդապետութիւնները հեթանոսներու և նորադանդ մոլորութեանց դէմ, և այդպիսի ժամանակ մը ո՛չ ոք կը մտածէր զեւ իր նկարագիրը չառած երաժշտութեան մը վերլուծութիւնը հետաքրքրուիլ:

Նոր պաշտամունքը իր կարեւորութեան համար Յոյներէն և Հրեաներէն կ'օգտագործէր երաժշտական այն ձևերը զորս կը նկատէր պատշաճ և որոնք հաւանաբար կ'որդեգրուէին ամէնքէն:

Իւթանիոյ քրիստոնեաները, այն տեսնելը կրտսերն Պլինիոս իր պաշտօնական տեղեկագրութիւնը կը յղէր առ Տրալիանոս կայսր (չուրջ 112), կարեւոր տեղ տուած էին երգին իրենց պաշտամունքին կամ ժամապաշտութեան մէջ: Անոնք կը համախմբուէին որչափ օր մը, լուսադէմէն առաջ, և «օրհնութիւն կ'երգէին Բըրիստոսի իբր Աստուծոյ մը»:

Յիրաւի, գիշերային պաշտամունքը սկիզբն իսկ է քրիստոնէական ժամապաշտութեան, ինչպէս ցոյց կուտայ Պլինիոսի այս յիշատակութիւնը: Սակայն անոնց երգերէն գոնէ մի քանին կարելի⁶ է արդեօք նոյնացնել մեր այսօրուան ունեցածներուն հետ: — Եթէ Պլինիոսի այդ տեղեկութեան կցենք նաև Արիստիդէսի Զատագովոքեան մէկ վկայութիւնը, միւսէն քառորդ դար մը միայն վերջ, կը մղուինք խորհիլ «Փառք ի բարձունս»ի մասին. «ամէն առաւօտ,

ԽՈՐՀՈՒԳԻ ԵՒ ԽՈՍԹ

Այս կանխիկ մեք պիտի և անկեղծ առաջ պարկէշք փնտռել, անմիջապէս յետոյ օգտակարը, որովհետեւ այս երկուքը անբաժան են իրարմէ: Երբ նոյն իսկ օգտակարը միացած չի գտնուած խորունկ խնամասիրութեան մը հետ, դիտուած է որ միակ առաջինութիւնը քաւական է եղած երջանիկ ապրելու համար:

ամէն ժամ իրենց նկատմամբ Աստուծոյ բարեքնեցումն համար այս օրհնեկը կ'երգեն և փառք կը մատուցանեն: Բաւերու այս պատահումը, արդարեւ, «մեծ փառաբանութիւն» կը յիշեցնէ, որ եկեղեցական կանոնադրութեամբ սահմանուած էր առաւօտեան պաշտամունքին: Ակնարկուած օրհներգը եթէ ըլլայ իսկ «մեծ փառաբանութիւն», որ այդ հետաւոր ժամանակներու կնիքը կը կրէ, դա՛րձեալ, բնագրին ընկերակցող երաժշտութեան մասին ոչինչ կը բերէ մեզի ակնարկուած յիշատակութիւնը:

Կ'աւագենք նաեւ առաջին քրիստոնեաներու կողմէ յօրինուած երգերու, տաղերու և ինքնազիր սաղմոսներու ոչնչացումը. գրութիւններ՝ որոնք նպատակ ունէին «օրհնել զԲրիստոս Աստուծոյ բանը», ինչպէս ցոյց կուտայ Ընդդիմ Արքեմանի (հերետիկոս) անանուն գրութիւնէ մը Եւսերիոսի մէկ մէջբերումը: Այս երգերէն ուսանց բառերն ունինք, որոնցմէ ամենէն նշանաւորն է «Լոյս զուարթ»՝ զոր կը յիշէ Ս. Բարսեղ 375ին՝ իբրեւ շատ հին երգ մը: Արդարեւ եթէ Աթենոզինէս (Բ. դարու վերջը նահատակուած) չէ այս կտորին հեղինակը, և սակայն գիտենք թէ անիկա յօրինած է նման «սաղմոսներ» որոնց մէջ կը փառաւորուի նաեւ Ս. Հոգւոյն առաւելածութիւնը:

Նման երգերու (ինքնազիր սաղմոսներ) զործածութեամբ մասնաւորաբար նշանաւոր հանդիսացաւ Անտիոք, ուր Պօղոս Սամսատացի զաղկեցուց անոնց կիրառութիւնը. զանոնք շնորհունելով սուրբ-գրական: Բայց այնպէս կը թուի թէ Ս. Իգնատիոսի (≈ 107) տառնէն Անտիոքեան ժամապաշտութիւնը ընդունած էր զանոնք, վասնզի Անտիոքցի եպիսկոպոսը իր առ Հռոմէացիցիս գրած նամակներուն մէջ կը հրաւիրէ կայսերանիստ մայրաքաղաքին հաւատացեալները, իր մօրտիրոսանալէն յետոյ «խումբ կազմել սիրով և երգել, ի Բիսուս Քրիստոս, երգ մը հօր Աստուծոյ»: արդարեւ, երգ մը խումբով երգելու համար պէտք է ունենայ նախապէս որոշուած բառեր և եղանակ, և հոս կարելի չէ երաժշտական յանկարծաբանութեան մը մասին խորհիլ, որուն մէկ նկարագրականը կուտայ Տերտուլիանոս իր *Ջասագովակներ* մէջ. «ամէն ոք կը հրաւիրուի կանգնիլ՝

երգելու օրհնութիւն մը ի պատիւ Աստուծոյ, իր կարողութեանց համաձայն, քաղուած՝ ի Ս. Գրոց և կամ իր իսկ մտածողութիւնէն» (ԼԳ. 18):

Սակայն հերետիկոսներն եւս գիտէին երաժշտութեան զօրուոր զաղանիքը ու ճարտարօրէն կը զործածէին զայն: Մարկիոն, Վաղենտին, Բարդաճան, Մոնտանոս տաղեր ու երգեր յօրինեցին. Արիոս, Դ. զարուն, պիտի չմոռնայ փորձառութեան այս դասը, երգեր պիտի յօրինէ որպէսզի անոնց միջոցաւ կարենայ իր վարդապետութիւնները տարածել ժողովրդային ամէն դասակարգի մէջ: Այսպէս կ'արտայայտուի Ս. Եփրեմ Նիկիոյ Տիեզերական Ժողովին մէջ զատապարտուած այս հերետիկոսին երգերուն մասին. «ապականութեան համաճարակը երաժշտական զեղեցկութեան հանդերձանքին տակ ծածկուած էր»:

Գեղեցիկ մեթոտ մը — բան մը քանզի տեղը նոր մը զննելու պայմանաւ: Երգերը իրենց լեզուին յարաբերական ազատութեամբ շուտով վտանգաւոր նկատուեցան, վասնզի անոնք կը ձկտէին անհատապաշտութիւն յառաջ բերել ընկերութեան մը մէջ որ կ'ուզէր զանոնք իր մէջ ընկլուզել կարգապահութեան սրտոյն համար: Սակայն եկեղեցին բոլորովին տարբեր մեթոտ մը որդեգրեց: 380ի Լաւողիկէի Ժողովը արգիլեց «մարդկային իմաստութեամբ» սաղմոսներու կիրարկութիւն՝ պաշտամունքի մէջ, ինչպէս նման կարգադրութիւն մը ըրած էր Ս. Գիրքի անվաւեր կամ երկրորդականոն մասերուն նկատմամբ: Լաւողիկէի ՄԹԲԴ. այս կանոնը, սակայն, բոլորովին ի զօրու չէր խափանելու ոչ-սուրբ-գրական երգերու կիրառումը եկեղեցւոյ մէջ, և հակառակ այդ կանոնին՝ անոնք պահուեցան քրիստոնեայ աշխարհի մէկ մասին մէջ:

Արդ ցոյց պիտի տանք երգի այն զըխաւոր ձևերը որոնք փոխառուեցան Սինակոնէն և ի զործ դրուեցան Եկեղեցւոյ մէջ: Անտիոքի և Եզրպատոսի մենաստաններուն մէջ ամենէն առաջ որոշուեցան սաղմոսերգութեան և ժամապաշտութեան կերպերը: Երկու քաղաքներ — Անտիոք և Աղեքսանդրիա — մեկնակէտները եղան և բաժնատական այս շարժումին. քաղաքներ, ուր երաժշտութիւնը մեծ եռանդով կը մը-

շակուէր, և որոնք Արեւելեան Եկեղեցիներու համար եղան այն՝ ինչ որ Schola Cantorum-ը պիտի ըլլար Հռոմայ մէջ, է. կամ է. գարուն, Լատին Եկեղեցւոյ համար:

Սաղմոսերգութեան երեք ձևեր կային ընդհանրապէս ամէն տեղ: Ա. — Մեներգ, Բ. — Մեներգ և հաւատարման թաղման ընդմիջումները (chant responsorial = պատասխանական երգ) և Գ. — Երկու խումբերու փոխն ի փոխ ևրգնդութիւնը (chant antiphonaire = ընդդէմերգ [ի հնուն] [և ապա] փոխերգութիւն):

Ա. — Այս ձևերէն ամենէն հինն է մեներգի գրութիւնը, որ երգիչը պարզ կամ զարդարուն կերպով մը կը կատարէր սաղմոսներու երգնդութիւնը: Յիրաւի, քրիստոնէական առաջին ժողովներու «նախերգողը» (préchantre) Տաճարի և Սինակոկեան նախերգողներու պատկերը կը ներկայացնէր չոր հաւատքին մէջ, և սինակոկեան մեներգողներ բնականաբար նախերգող կը դառնային քրիստոնէական առաջին խումբերու մէջ, երբ յարէին աւետարանական ճշմարտութեանց:

Բ. — Սակայն, որոշ սաղմոսներ աւելցնելու համար նման ցնծերգներ ունէին որոնք ժողովուրդին կողմէ կ'երգուէին. այսպէս ճիշտ սաղմոսին իւրաքանչիւր համարը կը վերջանայ յանկերգով մը — զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա — որ քսան և վեց անգամ կը կրկնուէր հաւատացեալներու կողմէ ի պատասխան մեներգողէն երգուած համարներուն: Ահա այսպէս ծնունդ կ'առնէր պատասխանական երգը: Եկեղեցական պատմիչներուն (Սոկրատ, Սաղմոն, Թէոփորէտ) համաձայն, Աթոնասի ատեն (Գ. դար) Աղեքսանդրիոյ մէջ վերոյիշեալ սաղմոսը կ'երգուէր ժողովրդեան ընդմիջումներով. և տակաւին աւելի կանոնս, Եկեղեցւոյ մէջ գոյութիւն ունէր պատասխանական սաղմոսերգութիւնը, ինչպէս ցոյց կուտայ Սիրիլի տիկնոջ գէպի երուսաղէմ կատարած ուխտագնացութեան (չորք 180) ուղեգրութիւնը:

Գ. — Անտարակոյս, մեներգային սաղմոսերգութիւնները անբաւական նկատուեցան երբ քրիստոնեաները տէր դարձան մայր եկեղեցիներու և ազատ զգացին ինքզինքնին՝ զարգացնելու իրենց արարողութիւնները: Սաղմոսները երկու խումբով սկսան երգել. նախ կը պատասխանէին ի-

րարու և ապա կը միանային յանկերգը միասին երգելու համար: Անոնք այս տեսակ սաղմոսերգութիւնը փոխերգութիւն (*) (antiphonie) կը կոչէին: Անտիփոն մէջ էր որ ծնունդ առաւ փոխերգութեան սովորութիւնը: Սոկրատ պատմիչէ հասած զբայցի մը համաձայն, Ս. Իգնատիոս երազին մէջ հրեշտակներ կը տեսնէ, որոնք երկու խումբերու բաժնուած՝ հփսնիփոխ և կամ դէմադէմ կ'երգեն: Այսու ամենայնիւ կարելի չէ հաստատել այդքան հին աւանդութիւն մը: Վաւերագիրները ցոյց կուտան մեզի Փարիսանոսն ու Թէոփորէտը, երկու աշխարհականներ (այս երկուքն ալ եպիսկոպոսացած), որոնք տասնամեայ շրջանի մը մէջ (348-358) կը կազմակերպեն դէմադէմ երգնդութիւնը Անտիփոն մէջ: Սակայն, մինչ Թէոփորէտ պատմիչ նորութիւն մը կը նկատէ ասիկա. Սողոմոն և Թէոփորոս Մոպսուեստացի զայն կը ներկայացնեն իրեն նախադջ իրողութիւն մը. վասնզի Ս. Եփրեմ (Յ. 373), Նոյնիսկ տակաւին սարկուազ, Բարձումայի երգերուն դէմ հակադրեցութիւն մը յառաջ բերելու նպատակաւ երգեր յօրինած էր և դանոնք փոխնիփոխ երգել տուած երգչուհիներու:

Ս. Բարսեղ, որ կեսաբիւոյ եկեղեցւոյն մէջ հաստատեց դէմադէմ երգնդութիւնը, առ Նէոկեսարացիս զրամ իր նամակով ցոյց կուտայ թէ արեւելեան բաղմաթիւ եկեղեցիներու մէջ տարածուած էր փոխերգութեան գրութիւնը: Թեոփորէտը, կ'ըսէ ան, զիչերը կ'արթննայ քունէն և աղօթատուն կ'երթայ. աղօթքի աւարտումէն յետոյ կը սկսին սաղմոսերգութիւնները: Դեմադրեմ երկու խումբերու կը թափնային. երբեմն մեներգող մը կ'երգէ, որուն ամէնքը կը պատասխանեն. և այսպէս զանազան սաղմոսերգութիւններով զիչերն անցնելէ յետոյ, բոլորն ի միասին, կարծես մէկ բերնով և սիրտով կ'երգեն ապաշխարութեան սաղմոսը: Եթէ այս պատ-

(*) Հին տեսագէտներու համաձայն այս բառը ստուգաբանօրէն նախապէս կը նշանակէր մահրուանակ (octave = ութնակ) մը տարբերութեամբ երկու խումբերու — մանուկներու (կամ կանանց) և աչքերու — կողմէ կատարուած յաջորդական երգնդութիւնը: Սակայն երկու խումբերու ձայնական այս զանազանութիւնը կ'անմատչելի լի վերջոյ, և antiphonie-ին (ընդդէմերգ) կը տրուի (փոխերգութեան) իմաստ մը:

ճառաւ (այսինքն սաղմոսերգութեան այս կերպին = փոխերգութիւն = համար) ինձ մէ կը զատուիք, հարկ է որ նաեւ բաժնուիք եզրպատգններէն, Լիբէպցիներէն, Թերայիաներու վանքերուն, Պաղեստինի, Արարիոյ, Փիւնիկէի և Ասորիքի բնակիչներէն ու երբատապներէն. ի մի բան, բոլոր անոնցմէ որոնք ի պատուի կը պահեն հակումներն ու սաղմոսերգութիւնները առ հասարակ»: Ս. Յովհան Ոսկերեան Անտիօքէն Պոլսի դաւով կը կազմակերպէ այնտեղ փոխերգութիւնը, որ իրմէ առաջ Փլարիանոս յուզած էր Թէոդոս կայսրը՝ աւոր ունկնդրել տալով ասորական ոճով երգող խումբեր:

Արեւմուտքի մէջ, Դամասոս պապին կողմէ Հռոմ մտցուեցաւ փոխերգութիւնը: Իսկ Միլան երկեցողութեան այս դրութիւնը ճանչցաւ Ամբրոսիոսով: Ս. Օգոստինոս, իբր ականառես, կը ներկայացնէ «լատ արեւելիայց» երգուած սաղմոսներուն ժողովուրդին վրայ յառաջ բերած խոր արպատութիւնը, այն պահուն, երբ Ամբրոսիոս առաջին անգամ ըլլալով կը գործադրէր զայն Միլանի մայր եկեղեցիին մէջ, որ ուղղափառներու բազմութիւնը կը հսկէր՝ եկեղեցին արիստականներու յարձակումներուն դէմ պաշտպանելու համար (Դ. զար):

Երկեցողութեան ուրիշ յիշատակութեան արժանի կերպէն մին էր զրուցերգութիւնը (récitatif) (*). այսինքն քարոզի, առաքելական թուղթերու, Աւետարաններու և Մարգարէութեանց ոլորակաւ ընթերցանութեան զրուցիւնը. ըստ որում ընթերցանութիւնը շարունակօրէն «բընունւած» (tenu) ձայնի մը վրայ պիտի կատարուէր, զրուածքին շնչաւորն ու կէտազրուցիւնը ձայնի շատ թեթեւ թեքումներու միջոցաւ զգալի ընելով:

Միևնոյն ժամանակ սակայն, պատասխանական հին սաղմոսերգութիւնը չէր դադրեր նորանոր զօրգացումներ և աճումներ ունենալէ: Ժողովրդային որոշ պատասխաններ (répons), որոնք աւելի հանդիսաւորութեամբ կ'երգուէին, հետզհետէ կը ստանային եղանակներ և կը վստահուէին վարժ երգչներու:

(*) Արեւմուտքի մէջ, զրուցերգի այս զրութեան համաձայն կ'երգուէր «Փառք ի բարձունք», Պատարագի որոշ օրերուն, պատարագիչ եպիսկոպոսը միայնակ (solo) կ'երգէր զայն:

Քրիստոնէական եկեղեցին հարիւր յիսուն սաղմոսներէն զատ օգտագործեց նաեւ Հին և Նոր Կտակարաններէն հատուածներ, որոնք ընդհանրապէս «օրհնութիւն» անուամբ կը ներկայանան մեղի: Այդ օրհնութիւններն ինն էին թուով. 1. Կարմիր Ծովին անցիկ եղը. 2. Մովսէսի վերջին օրհնութիւնը արսասանած օրհնութիւնը. 3. Սամուէի մօր՝ Աննայի օրհնութիւնը. 4. Օրհնութիւն Ամբալուայ. 5. Օրհնութիւն Նայնայ. 6. Օրհնութիւն Կաթ Աղօքի Յովնանու. 7. Մեծացուցիչ և օրհնութիւն Զաքարիայ. 8. Արդարաւան. 9. Օրհնութիւն երկը մանկանց:

Քրիստոնէութեան կատարած ուրիշ մէկ փոխառութիւնն է Սինակոնէն՝ ալեկուիան, և հետեւորար նաեւ, զարգարուն ձայնարկութիւններով (mélismatique) երգելու սովորութիւնը, քանի որ հրեաներու մօտ այդ ոճով կ'երգուէին անոնք:

Կ'ըսուի թէ Դամասոս պապ որդեգրելով Երեսագէտի եկեղեցւոյն ալեկուիաներու զրութիւնը և երկեցողութիւնը, ներմուծած է զայն Լատին եկեղեցւոյ մէջ: Նախ սաղմոսէն համար մը կ'երգուէր և ապա՝ նախ քան երկրորդ համարն սկսիլը՝ կը կատարուէր ալեկուիաներու ձայնարկութիւնը: Հռոմայ մէջ ալեկուիան զատկական տօնին միայն կ'երգուէր, սակայն Հռոմայ եկեղեցւոյ մեծ Բարկկարգիչը — Գրիգոր (Մեծ) Ա. պապ — կիրակիներու և ուրիշ մեծ տօներու համար ևս արտօնեց, ու մինչև անգամ պարտադրեց անոնց կիրարկութիւնը (*):

Ամփոփելով մեր խօսքերը: Տեսանք թէ ինչ դիմայեղումներ ունեցած է քրիստոնէական երգը իր ծագումէն մինչև իր արդի վիճակին բարձրանալը. և թէ երգեցողական ինչպիսի կերպերու տեղի տուած իր զանգաղ եղափոխութեան ընթացքին:

ՊԱՍԿ ԱՐԴ. ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ

(*) Պէտք է նկատի ունենալ նաեւ ուրիշ պարագայ մը: Յոյն և Լատին եկեղեցիները լուրջ հակամարտութեան մը մէջ կը գտնուին ալեկուիա-ի սովորութեան շուրջ: Մինչև տուաջինը զայն կը կիրարկէ նոյն իսկ Մեծ Պահրի օրերուն, երկրորդը բացարձակապէս կը մերժէ այդ սովորութիւնը. քանի որ այդ օրերը զոչումի և ապաշխարութեան օրեր են և ոչ ուրախութեան. վստելի ալեկուիաները ցնծութեան երգեր են, և հետևաբար երկրպայից առիթներու համար միայն սահմանուած: